

УДК 368.01

РОЛЬ ДІАЛЕКТИЧНОГО МЕТОДУ ПІЗНАННЯ У РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ

ПОЗДНЯКОВА Людмила Олексіївна

докторант кафедри фінансових ринків,
Університет державної фіскальної служби України
cedent1@ukr.net

Анотація. В статті досліджено сутність діалектичного методу наукового пізнання, його роль у формуванні сучасної теорії страхової системи. Використання основних законів діалектики дозволило дійти висновку, що сучасна теорія розвитку страхової системи представляє собою перехід від інерційної самоорганізації до розвитку на основі формування нового типу зростання, основою якого є соціально-економічна ефективність.

Аннотация. В статье исследована сущность диалектического метода научного познания, его роль в формировании современной теории страховой системы. Использование основных законов диалектики позволило сделать вывод, что современная теория развития страховой системы представляет собой переход от инерционной самоорганизации до развития на основе формирования нового типа роста, основой которого является социально-экономическая эффективность.

Ключові слова: діалектичний метод, закони діалектики, страхування, страхова система.

Ключевые слова: диалектический метод, законы диалектики, страхование, страховая система.

Наукове обґрунтування теоретичних та практичних аспектів розвитку страхової системи відноситься до наукової сфери, яка є мало дослідженою. Структура страхової системи має складний характер, що пов'язано із її функціональним призначенням, соціальною направленістю та багатогранністю взаємовідносин між її складовими елементами. Вітчизняна страхова система в умовах Європейського вектору розвитку потребує кардинального реформування. Водночас, реформування та ефективний розвиток страхової системи неможливі без розроблення її новітньої теорії, яка формується на основі наукових методів дослідження, поглибленого вивчення її теоретико-методологічних й організаційно-економічних засад.

Вивченню теорій наукового пізнання, зокрема, діалектичного методу присвячені видатні твори Гегеля, а також ґрунтовні праці вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, Л. Булавіна, А. Гальчинського, І. Доброврахової, В. Лисого, П. Копніна та інших. На необхідності формування сучасної парадигми страхування наголошує професор В. Базилевич. Використанню діалектичного методу пізнання у фінансовій науці та

страховій сфері приділено значну увагу у наукових трудах О. Гаманкової. Попри значну кількість наукових публікацій, які присвячені методології пізнання страхування, сучасні трансформації теорії страхової системи залишаються мало дослідженими. Фундаментальну роль у формуванні і розвитку теорії страхової системи відіграє діалектичний метод дослідження. Тому метою статті є опрацювання ролі діалектичного методу пізнання у розвитку теорії страхової системи.

Національна страхова система не може в повній мірі реалізуватися та ефективно функціонувати не піднявшись на вищі щаблі свого розвитку. Професор В. Базилевич наголошує, що «...настала потреба застосувати нові методи, дослідити суть та особливості страхування на мікро- та макрорівнях...» [1, с. 9]. Діалектичний метод дослідження, який покладений в основу фундаментальної методології, дозволяє вивчати страхування та страхову систему в усій їхній багатогранності з позиції розвитку, переходу від анахронічного, віджилого до нового, сучасного. Цей метод дозволяє ідентифікувати категорії «страхова система» та її імплікаційного поняття «страхування» з позиції їхнього саморозвитку і переходу на більш високий рівень розвитку, тоб-

то з позиції діалектики. Діалектика, за Гегелем, є рушійною душею усякого наукового розгортання думки і являє собою один лише принцип, який вносить у зміст науки іманентний зв'язок і необхідність [2]. Визначальна риса діалектичного методу пізнання є всезагальність, тобто можливість його застосування в усіх без винятку науках, у тому числі й у страхуванні. Всезагальність і необхідність полягає в тому, що «категорії філософії мають методологічне значення, слугують способом відшукування нових результатів, методом руху від відомого до невідомого» [3]. Діалектичний метод дозволяє вивчати всі явища довколишнього світу (в тому числі і страхування) в «їхньому взаємозв'язку та взаємодії, в їхньому розвитку і еволюції шляхом переходу кількості в якість, обумовленого боротьбою внутрішніх протилежностей, закладених у цих явищах» [4].

Професор О. Гаманкова наголошує, що «діалектичний метод пізнання, використовуваний у фінансовій науці взагалі і теорії страхування зокрема, складається з елементів, головним з яких є філософські і загальнонаукові принципи; закони діалектики; категорії філософії; закони і категорії економічної теорії [5, с. 42]. Розглядаючи діалектику в контексті методів наукового пізнання, розуміємо передусім метод мислення, вивчення, дослідження. Діалектика як метод, тобто діалектичний метод є «не формальною сукупністю певних принципів, а їхньою системою, поданою у формі моментів живого руху мислення, серед яких основними є початок, поступальність, кінцевий результат» [6]. Однак, головним є те, що в процесі пізнання даний метод дозволяє розкрити «закони руху людського мислення до істини» [6, с. 22].

Сутність та зміст об'єктів наукових досліджень, зокрема й страхової системи, визначаються за допомогою певного категоріального апарату. В сучасних умовах спостерігається суттєве послаблення когнітивної функції страхової системи, що виражається в смисловій та семантичній невідповідності. Методологічне значення діалектичного методу у дослідженні страхування та страхової системи полягає в тому, що він слугує засобом пошуку нових результатів, методом руху від вже відомого до ще невідомого, нового. Тобто відбувається не лише трансформація попередньо створеної теорії страхування та страхової системи, але й формування її новітньої модифікації шляхом системного додавання новітніх теоретичних положень.

Закони діалектики – закон єдності та бороть-

би протилежностей; закон переходу кількісних змін на якісні і навпаки; закон заперечення - заперечення дозволяють дослідити трансформації сутності та змісту, категоріальних визначень, структури та прихованих механізмів розвитку страхової системи. Зокрема, перший закон діалектики (закон єдності та боротьби протилежностей), який є основоположним у діалектиці, відіграє найважливішу роль у розкритті соціально-економічної сутності та ролі страхової системи. Єдність складових елементів страхової системи полягає у їхній об'єднуючій приналежності до сутності самого страхування, тісного взаємозв'язку та взаємозалежності між її елементами. Дотримання принципу єдності між юридичною або фізичною особою, яка отримує страховий захист або страхове забезпечення та юридичною особою, яка надає цей захист або забезпечення є головною умовою існування та функціонування страхової системи як єдиного, цілісного утворення.

Разом з тим, відносини між складовими елементами страхової системи базуються на взаємовиключенні один одного, знаходяться у постійній взаємодії та боротьбі, яка одночасно сприяє розв'язанню цих суперечностей. Розв'язання суперечностей між складовими елементами страхової системи потребує їхньої деталізації, виявлення джерел походження та взаємозв'язку між ними. Таким чином, під страховою системою як предметом дослідження розуміємо єдність протилежностей, а відносини між елементами системи виступають як теза – антитеза – синтез. Синтез у даному випадку представляє собою нову сходинку розвитку страхової системи на певному історичному етапі. Взаємодія, взаємозалежність між елементами страхової системи є рушійною силою саморозвитку та самоорганізації і, як результат, її самовдосконалення як економічного явища. Знаний в Україні філософ І. Добронравова [7, с. 129.] наголошує, що «самоорганізація як становлення нового цілого вимагала для свого осмислення відповідних діалектичних категорій мислення». Водночас, ефективність розвитку економічної системи взагалі та страхової системи зокрема, визначається не стільки їхньою спроможністю до самоорганізації, скільки здатністю до еволюційних змін і самооновлення. Сучасна теорія розвитку страхової системи представляє собою перехід від інерційної самоорганізації до розвитку на основі формування нового типу зростання, основою якого є соціально-економічна ефективність. В повній мірі до страхової

системи можна віднести твердження А. Гальчинського [8], що вона виступає в економіці як «живий організм, який має вирізнитися високою адаптивністю, спроможністю не лише накопичувати інформацію, а й адекватно реагувати на її флуктуації, самовдосконалюватися». Однак, механізм взаємовідносин між елементами страхової системи, який базується на законі єдності та боротьби протилежностей, може сприяти не тільки розвитку системи, але й її стагнації або повному занепаду.

В процесі дослідження страхової системи не менш важливу роль відіграє другий закон діалектики - закон переходу кількісних змін на якісні і навпаки. Дія цього закону спирається на філософські категорії – якість, кількість та міра. З позиції діалектики якісні і кількісні трансформації віддзеркалюють увесь спектр процесів, що відбуваються в страховій системі, ідентифікуючи їхні сутнісні та змістовні аспекти. Якість як філософська категорія трактується як властивості специфіка, «як» і «що» будь-якої речі в процесі її постійного розвитку. З точки зору якості страхова система визначається за певними внутрішніми ознаками – сутність та зміст; специфічні риси, функції, структура та процеси; місце та роль яку вона відіграє в економіці та суспільстві. Оцінити якість страхової системи, її трансформації та перспективи можна тільки на основі глибокого розуміння закономірностей її розвитку. Якісні зміни, які відбуваються в процесі розвитку страхової системи, збагачують її змістовну складову, піднімають на вищий еволюційний рівень. Водночас, якість страхової системи має тісний взаємозв'язок та взаємозалежність із її кількісними характеристиками.

Кількість слугує зовнішньою визначеністю будь-якої речі або явища, у тому числі й страхової системи. Кількісні параметри страхової системи не можуть існувати та бути реальними без ідентифікації її якісних характеристик. Кількісні зміни в страховій системі завжди відбуваються в межах її певної якості і навпаки – розвиток та зміна якісних параметрів безпосередньо впливає на її кількісні характеристики. Кількісне та причинно-наслідкове оцінювання зовнішньої та внутрішньої інформації щодо формування та розвитку страхової системи не є достатнім для її ефективного функціонування, система повинна бути гнучкою та пристосованою до збурень за рахунок постійного оновлення, самовдосконалення. Тобто кількісні трансформації страхової системи повинні перейти в її якісні зміни. Отже,

між категоріями якості та кількості існує прямо пропорційний та зворотній зв'язок.

Синтезом якості і кількості виступає міра, яку Гегель характеризує таким чином: «Всі речі мають свою міру, тобто кількісну визначеність, і для них байдуже, чи будуть вони більш-менш великі; але разом з тим ця байдужість має свою межу...» [9, с. 315.]. Вітчизняний дослідник А. Гальчинський [8, с. 16-29] зазначає, що «розвиток ототожнюється з системним поглибленням свідомого, зводиться де-факто до цього процесу. Поглиблення свідомого стає критерієм розвитку, слугує його мірою». З точки зору філософії міра є показовим індикатором рівноваги між якісною і кількісною визначеністю страхової системи. У самій суті міри закладено певну контроверзу – якісна визначеність є кількісною, а кількісна визначеність є якісною. Недотримання міри провокує зміни у якісних характеристиках страхової системи, сприяє її трансформації до нової якості. Тобто відбувається «переривчатість поступальності», або «якісний стрибок» - це загальна форма переходу від попереднього якісного стану до нового. «Поступальність» і «стрибок» - дві взаємопов'язані складові процесу розвитку, які обумовлюють як послідовність, так і якісне розрізнення між етапами розвитку страхової системи як економічного явища. У відповідності до закону переходу кількісних змін на якісні і навпаки, формування і еволюційний розвиток страхової системи відбувається за рахунок нагромадження кількісних параметрів, їхньої трансформації і переходу у вигляді «стрибка» на якісно новий рівень, від попереднього якісного стану до нового. Водночас, нова якість страхової системи формує її нові кількісні параметри. Формування сучасної страхової системи супроводжується все більшою відкритістю, синергетичністю, здатністю інтегруватися у якісно нову систему економічних відносин. Тобто зростає ускладнення страхових процесів вимагає формування адекватних механізмів, які по-суті є експансією свідомого. Таким чином, вивчаючи страхову систему з позиції дії цього закону діалектики, можна правильно зрозуміти і оцінити глибинну сутність та тенденції розвитку системи, усвідомити її якісні і кількісні зміни.

Не менш вагоме значення для розуміння діалектики страхової системи має закон заперечення - заперечення. За Гегелем цей закон відображає спрямованість і кінцевий результат процесу розвитку. Сутність заперечення полягає у тому, що в процесі розвитку відбувається руйнування

старої якості новою, перехід від попереднього якісного стану до нового. Тобто в процесі поступального та безперервного розвитку страхування, страхова система набувають нової якості через заперечення старої, піднімаються на вищий щабель розвитку, вбираючи в себе все найвагоміше, збагачуючи свій економічний зміст. Категорія заперечення стає драйвером і необхідною умовою наступного розвитку, формою перегляду попереднього і на цій основі підґрунтям для розуміння майбутнього та його втілення у теперішнє.

Застосування діалектичного методу наукового пізнання дозволило дійти висновку, що на сучасному етапі відбувається не лише кардинальна зміна попередньо створеної теорії страхової системи, але й виникла потреба у формуванні її новітньої варіації шляхом системного розро-

блення новітніх теоретичних положень. На основі діалектичного методу пізнання відбувається осмислення фундаментальних закономірностей розвитку та трансформацій теорії страхування та страхової системи як окремого напрямку фінансової науки і економічного явища. Опрацювання теорії страхової системи крізь призму законів діалектики довело, що сучасний розвиток страхової системи представляє собою перехід від інерційної самоорганізації до гнучкого та постійного оновлення і самовдосконалення.

Не зменшуючи вагому роль діалектичного методу наукового пізнання, слід зауважити, що ґрунтовне вивчення теоретичних та практичних аспектів страхової системи неможливе без використання історичного, системного та інших наукових методів.

Список використаних джерел

1. Базилевич В. Сучасна парадигма страхування: суть та протиріччя / В. Базилевич // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2006. – Вип. 81-82. – С. 6-9.
2. Гегель Г.В.Ф. Лекції по філософії історії / Г.В.Ф. Гегель; пер. с нем. А.М. Водена. - СПб.: Наука, 2000. - 480 с.
3. Копнин П. Диалектика как логика и теория познания. Опыт диалектико-гносеологического исследования / П. Копнин. - М.: Наука, 1973. - С. 93.
4. Булавін Л. Філософські і методологічні аспекти сучасної фізики / Л.Булавін, П. Чолпан. - К.: Інститут журналістики, 2004. – С. 4.
5. Гаманкова О.О. Діалектичний метод пізнання в теорії страхування / О.О. Гаманкова // Вчені записки. – 2009. - Вип. 11. – С. 41-48.
6. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання / В. Лисий // Вісник Львівського нац. універ. ім. І. Франка. Серія філософія. - 2010. – Вип. 13. – С. 20-28.
7. Добронравова И. Современная потребность в диалектике и творческое наследие М.Л. Златиной // Філософсько-антропологічні студії 2001. Розум, Свобода та Долі Діалектики. До 80-річчя Марії Златіної. - К.: Стилос, 2001. - С. 125-135.
8. Гальчинський А. Принципи ноогенези в контексті вчення В. Вернадського / А. Гальчинський // Економіка України. - 2010. - № 5. – С. 16-29.
9. Современный философский словарь / Под общей ред. д.е.н., профессора В.Е. Кемерова. – 3-е изд., испр. и доп. - М.: Академический проект, 2004. – 864 с.